

Н. В. Дерев'яненко

Харківський національний медичний університет

Джерела формування світогляду Мішеля Уельбека

Дерев'яненко Н. В. Джерела формування світогляду Мішеля Уельбека. У статті розглядаються основи світоглядного становлення сучасного французького письменника М. Уельбека. Відзначено, що на творчість митця значно вплинула культурно-історична ситуація Франції. Встановлено, що неприйняття субкультури хіпі, протест проти фемінізму, критика ідей постгуманізму стали наскрізними мотивами в творчості письменника. Підкреслено, що М. Уельбек використовує як постмодерністські, так і традиційні способи письма. Визначено, що одним із витоків світогляду митця є екзистенціалізм, однак деякі базові екзистенціалістські поняття (наприклад, свобода, вибір) у творчості М. Уельбека відсутні.

Ключові слова: *світогляд, письменник, Мішель Уельбек, постмодернізм, постгуманізм, екзистенціалізм.*

Дерев'яненко Н. В. Истоки формирования мировоззрения Мишеля Уэльбека. В статье рассматриваются основы мировоззренческого становления современного французского писателя М. Уэльбека. Отмечено, что на его творчество значительно повлияла культурно-историческая ситуация Франции. Установлено, что неприятие субкультуры хиппи, протест против феминизма, критика идей постгуманизма стали сквозными мотивами в творчестве писателя. Подчеркнуто, что М. Уэльбек использует как постмодернистские, так и традиционные способы письма. Определено, что одним из истоков мировоззрения автора является экзистенциализм, однако некоторые базовые экзистенциалистские понятия (например, свобода, выбор) в творчестве М. Уэльбека отсутствуют.

Ключевые слова: *мировоззрение, писатель, Мишель Уэльбек, постмодернизм, постгуманизм, экзистенциализм.*

Derevyanchenko N. V. The origins of the formation Michel Houellebecq's world view. The article analyses the bases of the formation of the modern French author Michel Houellebecq's world outlook. It was marked that the cultural and historical situation of France influenced considerably on the artist's works. It was established that the aversion of the subculture hippie, the protest against feminism, the critic of the posthumanism's ideas has become the main motifs in the writer's works. The emphasis is laid on the M. Houellebecq's use postmodernist and traditional methods of writing. It was established that the one of the main source of the artist's world view is existentialism, but some basic existentialistic concepts (for example, freedom, choice) are absent in the author's works.

Key words: *world view, writer, Michel Houellebecq, postmodernism, posthumanism, existentialism.*

Культурно-історична ситуація Франції, яка склалася після сексуальної революції та подій 1968 року, значно вплинула на творчість сучасного французького письменника М. Уельбека, який у своїй прозі заперечує ідеали, проголошені прихильниками ідей 68-го, а також учасниками субкультури хіпі. Головним об'єктом критики в романах митця стає сексуальна свобода, яка має деструктивне начало для сучасного суспільства, підриваючи традиційні цінності: «...сексуальна свобода спочатку подекуди уявлялась якоюсь колективною мрією, тоді як насправді йшлося про новий рівень сходження індивідуалізму. З такого старого гарного сполучення, як домашнє господарство, виходить, що подружжя та родина являли собою останній острівець первісного комунізму всередині лібе-

ральної цивілізації» [2:99]. Знаковим є те, що саме через тридцять років після подій 1968 року виходить роман письменника «Елементарні частинки» (1998), в якому критика сексуальної революції проявляється найбільш гостро. Сорокарічний автор цього роману якнайкраще підходить на роль представника покоління «дітей», які повстали проти ідеалів батьків.

Творчість письменника викликає значний інтерес зарубіжних літературознавців (О. Бардоль, О. Белланже, К. Гундерсен, М. Л. Клеман, В. Ланге, Д. Демонпіон, Д. Ногез та ін.), російських учених — О. Беззубцев-Кондаков, С. Дубін, М. Сарніков, Д. Стахов, І. Сулова, О. Шаталов, С. Шейпак). В українському літературознавстві окремі аспекти творчості М. Уельбека вивча-

ли Р. Дзик, Ю. Павленко, І. Рябчий, Я. Тарасюк, О. Меншій та ін. Попри це, недостатньо уваги, на нашу думку, учені приділили вивченню джерел світогляду М. Уельбека, що значно впливає на формування проблематики та поетики його романів. Відтак метою статті є цілісний аналіз витоків світогляду письменника. Для досягнення поставленої мети маємо вирішити такі завдання: розкрити значення для М. Уельбека світоглядних ідеалів 60-х років ХХ сторіччя; проаналізувати ставлення письменника до постмодерністських способів організації письма; розкрити значення ідей постгуманізму для творчості М. Уельбека; визначити вплив традицій екзистенціалізму на трактування етико-філософських проблем у романах митця.

Мотив протесту проти ідеалів 60-х років є наскрізним для творчості М. Уельбека. Виникнення молодіжних субкультур (хіпі, рок-культура та ін.) у ХХ столітті практично співпало в часі з початком постіндустріальної епохи, а також із зародженням постмодерністських тенденцій у соціокультурному розвитку суспільства. Увібравши в себе характерні риси доби (фрагментарність, невизначеність, еклектичність), представники субкультур прагнули в першу чергу безмежної свободи, отримання якої, однак, призвело до нівелювання моральних цінностей людства. Зображення численних еротичних (навіть порнографічних) сцен у романах письменника є засобом заперечення таких ідеалів та цінностей сучасності.

У кінці 70-х — у 80-х роках у колах французької інтелігенції роздуми й дискусії велись про розвиток сучасного постіндустріального, капіталістичного суспільства, зміну класових взаємовідносин, вичерпаності ілюзій про існування прямого шляху до рівності й братерства, пошуки альтернативних рішень, які б могли пом'якшити конфлікти буржуазного суспільства і попередити колізії соціалістичного суспільства. Ці дискусії трансформували досвід «травневої революції» й визначили реакцію на неї різних прошарків інтелігенції. Для публіцистики, філософських есе, історичних, соціологічних, культурологічних творів того періоду подібна тематика була характерною (Ж. Ліповецьки, Ж. Бодріяр).

Феміністичний рух, який активізувався в 60-х роках, також піддався критиці в романах М. Уельбека через руйнування фемінізмом «природних» гендерних ролей. Феміністки, як пише М. Уельбек, «...перетворюють чоловіків, що їх оточують, у безсиліх невротиків, які весь час буркотять» [2:128]. Еман-

сиповані, вільні, незалежні жінки, які є героїнями творів письменника, зображені самотніми й нещасливими. Від механізму ринку людина могла б захиститися в сім'ї, але в традиційному розумінні її теж вже немає. Цей соціальний інститут був знищений як спрощеною формою розлучення, так і жіночою емансипацією. І нарешті — сексуальна революція, яка також підірвала сімейні цінності. Покоління 90-х — це діти матерів 68-го — саме такою є мати Брюно й Мішеля в «Елементарних частинках».

Хронологічно творчість М. Уельбека вписується в межі постмодернізму, однак його зв'язок із провідною культурною течією сучасної епохи можна охарактеризувати як проблемний. У центрі творів письменника постає індивідуалістичний персонаж, навіть егоїстичний, однак водночас егоїзм та індивідуалізм піддаються критиці. Роман повертається до персональної історії. Уельбеківський оповідач стає ніби режисером або драматургом, який вільний діяти, як забажає. Він перетворює своє життя на роман, а роман — на життя.

М. Уельбек критично ставиться до концепції смерті автора (Р. Барт). Автор як творець художнього твору, на думку постструктуралістів (Р. Барт, М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз), в умовах «смерті» суб'єкта культури вже не може претендувати на роль всезнаючого деміурга. М. Уельбек навпаки у своїй творчості повертається до «всезнаючого автора», за допомогою чого досягається об'єктивність у зображенні суспільства кінця ХХ — початку ХХІ ст. Однак у романах письменника спостерігаємо й постмодерністський підхід: переміщення від всезнаючого автора до оповідача в першій особі створює ефект більшої суб'єктивності. М. Уельбек водночас із традиційними послуговується й постмодерністськими способами організації письма. Серед них відсилання до інтертекстів, алюзивність, саморефлексія, іронія й пародія. Наявність автофікціональності в романах письменника також зближує його з естетикою постмодернізму.

Ж.-Ф. Ліотар визначає постмодерну культуру як культуру кризи «великих наративів» («метанаративів»), як певних соціокультурних домінант, які задають легітимізацію того чи іншого типу раціональності та мови. До метанаративів філософ зараховує новосвропейські ідеї емансипації та соціального прогресу, гегелівську діалектику духа, просвітницьке трактування знання як інструмента вирішення будь-яких проблем і т. п. Висновок Ж.-Ф. Ліотара про недовіру до «великих

нарративів» М. Уельбек підтримує своєю творчістю, оскільки розмірковує про втрату віри в прогрес і об'єктивний час історії, про моральний релятивізм і дискредитацію релігії. У романі «Елементарні частинки» письменник з іронією та водночас із співчуттям згадує імена постструктуралістів: «Вселенське осміяння, якому після десятиріч бездумного поклоніння були піддані праці Фуко, Лакана, Деріда і Дельоза, не тільки не залишило на той момент місця для будь-якої філософської доктрини, а й навпаки, щент дискредитувало усе те співтовариство інтелектуалів, яке оголосило себе «гуманітаріями» [2:283–284]. Тобто М. Уельбек з певним жалем констатує, що філософія, соціологія, історія програли боротьбу точним наукам і високим технологіям.

Письменник звертається до тем і проблем, які розглядають представники транс- або постгуманізму, однак ставиться до їхніх ідей скептично. Дж. Хакслі, якого М. Уельбек згадує в романі «Елементарні частинки» [2:143], вводить термін «трансгуманізм», яким позначає віру в те, що людський вид може систематично й колективно подолати власні кордони. Трансгуманізм є філософською позицією, що зосереджується на застосуванні низки сучасних технологій для зміни фундаментальних параметрів людської природи, які ніколи не були доступні інструментальному втручання. Ідея постгуманізму розвивалася ще в ХХ ст., базуючись на ніцшеанській філософії з її ідеєю надлюдини, а також на постструктуралістській ідеї «кінця людського» (М. Фуко). Як зазначає американська дослідниця Н. Кетрін Хейлз, «концепція постлюдини конфігурує людську істоту так, аби вона могла цілковито поєднуватися та відтворюватися розумними машинами» [3:22]. Чіткого розмежування понять пост-і трансгуманізм допоки не існує. Спільною для цих світоглядів є установка на раціональну філософію, однак трансгуманізм, на відміну від постгуманізму, який є крайнім його проявом, не заперечує гуманістичних цінностей. На початку ХХІ ст. ідея вичерпання та подолання людини отримала новий імпульс, що пов'язано з успіхами техногенної цивілізації й інформаційно-комп'ютерної революції. Провідний теоретик трансгуманізму Р. Курцвейл вважає, що «вже до кінця ХХІ століття світ буде населений переважно штучними інтелектами в формі інформаційних програм, які пересуваються від одного комп'ютера до іншого через електронні мережі» [4:93]. Можна стверджувати, що М. Уельбек переосмислює людину як антропо-

логічний феномен, відмовляючись від її ідеалізації. Письменник відображає сучасні уявлення про індивідуума, який перетворюється в сьогоdnішньому світі на дивідуума, адже людська єдність у час постмодерну розпадається на частини: людину можна розглядати як набір імпульсів, замінювати одні частини тіла іншими, поєднувати людину з машиною, змінювати стать і т. ін.

З точки зору заперечення ідеалів постгуманізму найбільш показовими є романи М. Уельбека «Елементарні частинки» та «Можливість острова». Генетичні зміни, як відомо, руйнують суспільство. У «Можливості острова» зображені неолюди, які проводять своє життя в ізольованих індивідуальних резиденціях, як самотники, презирливо ставлячись до тих клонів, що повертаються до «дикунів» (тобто тих, хто не втратив людських якостей). Щоправда, постлюди можуть підтримувати зв'язки і стосунки зі своїми попередниками за допомогою читання й писання. У романі М. Уельбека клони не можуть сумувати, але це коштує їм втрати почуттів бажання та радості. Обіцянки пост- або трансгуманізму (довше життя, вічна молодість, абсолютне щастя) митець, з одного боку, спростовує, зображуючи нескінченну нудьгу, відразу, тотальну самотність. А з іншого боку, наука, руйнуючи соціальні зв'язки, пропонує новий устрій суспільства, який базується як на самотності, так і на мирному існуванні. Тобто спілкування людей одне з одним приносить їм водночас і усвідомлення своєї сутності, і страждання, яке виконує в даному випадку рятувальну функцію, виступаючи єдиним способом вижити в матеріалістичному світі.

Одним із витоків світогляду М. Уельбека можна вважати екзистенціалізм, що також є проявом тенденції повернення письменника до естетики допостмодерної доби. У кінці ХХ століття актуальним стає філософствування як спосіб світосприйняття. У вік тотальної самотності, розрізненості й відчуження позитивні установки екзистенціалізму є тим інструментом для пізнання, який краще за все узгоджується з емоційним настроєм людини кінця ХХ — початку ХХІ століть. Традиція цього філософського напряму значно вплинула на трактування М. Уельбеком етико-філософських проблем у своїх творах. Письменник акцентує свою увагу на людині, зокрема на людині кінця ХХ — початку ХХІ століть, яка відчула певну абсурдність світу, а через це вона перебуває у стані відчаю й відчуження. Однак певні відмінності

від філософії екзистенціалізму наявні в світосприйманні М. Уельбека. У творчості митця відсутня ціла низка базових понять екзистенціалізму: свобода, вибір, жах перед ніщо та ін. Доцільно згадати поняття ангажованої літератури Ж.-П. Сартра. Письменник завжди й усюди engagé (з фр. ангажований). Літературний твір — привід і місце зустрічі втіленого в словах письменницького замислу з читацьким запитом. Тільки спільне зусилля автора й читача примусить виникнути той конкретний і уявний об'єкт, яким є творіння людського духу. Мистецтво існує лише для інших і через інших [1]. М. Уельбек також користується поняттям «ангажованості», використовуючи літературу як засіб критичного мислення, яке спонукає людину скептично поставитись до будь-яких модних теорій. Залишаючись ніби поза суспільством, письменник висловлює у своїх романах ті ідеї, які хоче суспільству донести (критика культу споживання, нівелювання моральних і етичних канонів і т. д.). М. Уельбек пропонує читачеві створювати світ, який він викрив, і залучає його таким чином до творчості, щоб вони обоє, читач і письменник, несли відповідальність за універсум. Проте сприйняття абсурду у митця відрізняється від його сприйняття А. Камю або Ж.-П. Сартра — немає такого спротиву й активної життєвої позиції.

Те, що людина опиняється в екзистенціальному вакуумі, має кілька причин. Життя стає комерціалізованим, індивід є пасивним споживачем розрекламованих товарів. Сексуальна свобода нерозривно пов'язана з культом тіла, яке повинне бути завжди молодим, здоровим, красивим, тобто сексуально привабливим. Всі, хто не підпадають під ці характеристики, опиняються у відчуженні. Відповідно, сучасна людина стає беззахисною перед обличчям фізичних недоліків і старіння. Прозі М. Уельбека притаманний «екзистенціальний неспокій». Його перший роман «Розширення поля борні» часто порівнюють з романом А. Камю «Сторонній». Дійсно, деякі сцени творів М. Уельбека відсилають до «Стороннього».

До сприйняття М. Уельбеком епохи кінця ХХ — початку ХХІ ст. можна застосувати поняття «межової ситуації» (К. Ясперс). Цей час осмислюється письменником як момент кризи, в якій домінують сексуальна боротьба, знецінення моральних орієнтирів, культ споживання. Ще одним типом «межової ситуації» є усвідомлення героєм своєї смерті, яка мислиться як логічне завершення життя, неминучий його фінал. Смерть знеособлюється,

стає буденним явищем, втрачає свій драматизм, сприймається із байдужістю (наприклад, побачивши смерть незнайомця в крамниці в «Розширення поля борні», герой-оповідач спокійно продовжує робити покупки). М. Уельбек намагається донести читачеві, що смерть — це буденне явище, а життя швидкоплинне й нічого не варте.

Ще одна категорія екзистенціалізму, яка розвивається у творчості М. Уельбека, — категорія «Іншого». Персонажі романів письменника здебільшого опиняються в ситуації відчуження. Проблема «Я–Інший» у прозі митця пов'язана з ідеями онтологічної самотності людини, неможливості встановлення справжнього контакту між індивідами в світі «неістинного» існування, передачі власного духовного досвіду Іншому. З одного боку, людина має гостру потребу в Іншому, в обміні з внутрішнім і зовнішнім світом як в засобах реалізації своєї екзистенції. З іншого — людина потребує самоідентифікації, дистанціювання від Іншого як потенційної загрози цілісності власної екзистенції.

Доречною в застосуванні до творчості М. Уельбека є інтерпретація категорії «Іншого» з погляду постколоніальної критики (Е. Саїд, Г. Бгабга, Г. Ч. Співак). У своїй праці «Орієнталізм» американський дослідник, виходець із Палестини Е. Саїд зосереджує свою увагу на тому, як Захід конструює Схід, і конструює його саме як свого «Іншого», який має всі характеристики, що вважалися незахідними, а отже, негативними. Е. Саїд виявив, що репрезентації Сходу наче склалися з перевернутих самоїміджів, що визначалися лише виділенням різниці й відсутності прогресу, свободи, розуму та інших рис, характерних для Європи. Образ Сходу став ніби дзеркалом, через яке Європа себе визначала, виправдовувала й возвеличувала. Для М. Уельбека мусульмани також виступають Іншими, що особливо проявляється в романі «Платформа», в якому він досить різко висловлюється проти представників ісламської релігії.

Таким чином, простежується ще одна складова творчості М. Уельбека — його скепсис до політкоректності. Письменник не обмежує себе в образливих висловлюваннях проти представників іншої раси, іншого віросповідання. В інтерв'ю літературному журналу «Lige» одразу після виходу «Платформи» М. Уельбек сказав: «Іслам — все-таки найбільш дурна з релігій. Слід почати читати Коран — і ви розвалюєтесь, розпадаєтесь...» [5], чим викликав на себе гнів мусульман, які живуть у Франції. За цю фразу французькі

мусульманські організації подали на письменника до суду за відкритий антимусульманський расизм, проте він був виправданий, отримавши підтримку деяких представників французької інтелігенції, у тому числі й Ф. Соллерса, який виступив на суді на захист обвинувачуваного.

Проблема самотності, що також є однією з наскрізних у філософії екзистенціалізму, порушується в романах М. Уельбека. Кожен із протагоністів його творів самотній. Це все витікає з екзистенціального світосприйняття, в основі якого лежить відчуження, яке реалізується на всіх рівнях — це відчуження від природи, від оточуючої дійсності, від власного Я. Такий емоційний стан уельбеківських персонажів викликаний певним дисонансом: з одного боку — це меланхолійна позиція героїв романів М. Уельбека, а з іншого — механізована позиція сучасного західного

суспільства, в якому вони розвиваються й живуть. Саме ця конфронтація і призводить до відчуженості.

Отже, наприкінці 60-х років ХХ ст. відбулися стрімкі зрушення в житті суспільства. Це був час соціальної, сексуальної, а також світоглядної революцій. Неприйняття М. Уельбеком ідеалів, які проголошувалися сучасною йому епохою, переростає в гостру критику неолібералізму, безмежної свободи, сексуальної розпусти, а також у заперечення літературних практик попередніх епох. Такий супротив спонукає письменника повернутись до деяких традицій французького роману допостмодерністської доби, які він вдало поєднує з постмодерністськими художніми прийомами. Відтак, літературні витoki творчості митця є перспективою нашого подальшого дослідження.

Література

1. Сартр Ж.-П. Что такое литература? / Ж.-П. Сартр. — СПб. : Алетейя, 2000. — 466 с.
2. Уельбек М. Елементарні частинки [Текст] : роман / Мішель Уельбек; [пер. з фр. Р. В. Мардер; худ.-оформл. І. В. Осипов]. — Х. : Фоліо, 2005. — 288 с. — (Література).
3. Хейлз Н. К. Як ми стали постлюдством : Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці / Н. Кетрін Хейлз ; [пер. з англ. Є. Т. Марічева]. — К. : Ніка-Центр, 2002. — 430 с.
4. Эпштейн М. Н. Творческое исчезновение человека. Введение в гуманологию / М. Н. Эпштейн // Философские науки. — 2009. — № 2. — С. 93.
5. Sénécals D. Michel Houellebecq : Entretien [Електронний ресурс] / Didier Sénécals // Lire. — 2001. — Режим доступу : http://www.lexpress.fr/culture/livre/michel-houellebecq_804761.html